

УДК 93/94 : 341.324 : (477.74)

**ПРОЦВІТАННЯ ЧИ ВИЖИВАННЯ?
(СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ МЕШКАНЦІВ М. ОДЕСИ У ЗОНІ ОКУПАЦІЇ
«ТРАНСНІСТРІЯ» 1941-1944 рр.)**

Оксана Дзинглюк

Одеський національний морський університет
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Мечникова, 34
e-mail: sananehcaeva@mail.ru

Протягом останнього десятиліття вивчення історії Другої світової війни являє собою окремий вектор наукових розробок. Навряд чи можна знайти тему, яка б так приваблювала дослідників, як вище зазначена. У той же час, вивчаючи питання воєнних подій, втрат і перемог, дослідники лише нещодавно почали привертати увагу на опрацювання проблем соціокультурного середовища, етноконфесійного життя, морально-психологічного стану людей, які брали участь у воєнних подіях чи знаходилися на окупованій території. Наголошення саме на маловивченому соціально-антропологічному вимірі життя українського суспільства під час війни є актуальним дослідницьким напрямком, який зумовлений необхідністю повноцінно та незаангажовано реконструювати історію та створити дослідницьке поле, в якому об'єктом вивчення стане проста людина, її побут, можливості та сподівання.

Серед вчених, які паралельно із традиційними проблемами війни почали з 90-тих років досліджувати і соціальну проблематику, слід зазначити М. Ковалю, В. Стецкевича, О. Лисенку, М. Михайлуцу [1].

Внесені війною зміни у повсякденне життя мільйонів людей, існування міського та сільського населення під час окупації, психологічні та фізичні випробування пересічних українців стали предметом вивчення істориків В. Дудника, В. Удовика, О. Удада. Спробу висвітлити повсякденний побут місцевих мешканців (киян) та зміни у ньому з початком окупації зробила Т. Заболотна. Величезним внеском у написання реальної та всебічної історії Другої світової війни стало двотомне дослідження авторського колективу під егідою Національної академії наук України та Інституту історії України «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» [2].

Проте, соціально-економічний стан міського населення Півдня України, зокрема мешканців міста Одеси, яка опинилася у «Трансністрії» (зоні румунської окупації), залишаються

ще маловивченими.

Метою даної розробки є спроба на основі архівних джерел, тогочасної окупаційної періодики, спогадів очевидців проаналізувати соціальні можливості населення Одеси у зазначений період.

16 жовтня 1941 р. німецько-румунські війська увійшли до Одеси. Про свої плани відносно окупованої території румуни проголосили відразу: «Ми прийшли назавжди!», «Ми прийшли врятувати вашу країну від більшовизму!» та запевняли, що вони є носіями справжньої культури та християнського ставлення до людей.

Розгортаючи активну діяльність на «власній» території нові «господарі» перш за все приступили до наведення порядку у місті, організації прибирання міських вулиць, дворів. На ці роботи залучалися усі працездатні мешканці міста. Але загальний вектор політики окупантів був спрямований на перехід усіх засобів виробництва, матеріальних цінностей під їх контроль. Тому у декреті № 3, який видала нова адміністрація, наказувалось протягом 3-х днів колишнім директорам і керівникам підприємств надати до технічної секції муніципалітету відомості про підприємства, продукцію, стан будівель та обладнання [3].

23 січня 1942 р. вийшла директива А. Розенберга про відбудову промислового господарства для вирішення першочергового завдання – використання місцевих ресурсів для випуску військової продукції, ремонту техніки тощо. Зі збільшенням кількості відновлених заводів, фабрик виникла потреба у робочій силі. До роботи на виробництві залучалися різні соціальні верстви: дорослі, діти, навіть інваліди. Переважно вони працювали на картонній фабриці, хіміко-корундовій, фасувальній, валізній тощо.

Ще одна сфера виробництва, яка цікавила румунську владу, була харчова та переробна промисловість.

Для вирішення кадрової проблеми муніци-

палітет відкривав курси з підготовки кадрів потрібних спеціальностей, які станом на 1943 рік закінчило понад 4,5 тис. осіб за швацькою, бухгалтерською, машинописною підготовкою. Індивідуально навчалось близько 7 тис. людей [4].

Вирішуючи питання підбору кадрів і боротьби з безробіттям, у місті створюється біржа праці. Проте багато хто боявся та не хотів звертатись до неї, оскільки звідти всіх відправляли на земляні й інші важкі роботи. Юнаки просто наймалися чорноробами. За спогадами одесита В. Бекерського, якому у 1941 році було 15 років, «праця чорнороба у майстернях якщо і не була каторжною, то дуже наближувалася до цього. Дехто підторгував на базарі. Вдавалися і до хитрощів, наприклад, молоді одесити, які вступали на курси з вивчення румунської, звільнялися від працевинності» [5].

Водночас зростав податковий тиск на всі верстви населення, що стало яскравим прикладом грабіжницької політики окупантів. Спочатку, за постановою муніципалітету № 621/943 податок на прибутки складав 60 відсотків, а з часом, вважаючи, «що цей податок замалий відносно до життєвого рівня», його підняли до 70 відсотків [6].

Налагоджуючи виробництво, нова влада залучала місцеве населення лише на різноманітні робітничі професії, натомість управлінський персонал запрошувався лише з Румунії та Німеччини. Для надання послуг, пов'язаних з обслуговуванням (кухарі, вихователі дитячих садків тощо) перевага надавалась, по-перше, представникам молдавської, румунської національностей; по-друге, особам, які володіли румунською чи німецькою мовами.

Важливою проблемою для губернаторства та військових було дотримання місцевим населенням правопорядку та створення системи покарання правопорушників. Поширеними правовими проблемами були: грабіжництво, контрабанда, порушення правил дорожнього руху, теракти з боку підпільників, недотримання вимог цензури. Покарання було суворе, найчастіше долю правопорушників вирішував військово-польовий суд. Вироком, як правило, було позбавлення волі до 10 років, розстріл. Для порушників дорожнього руху передбачалися штрафні санкції (від 10 до 20 РККС – для велосипедистів; від 50 до 100 РККС – для водіїв). Якщо правопорушники не підкорялися вимогам поліції, намагалися втекти, поліцейським було дозволено розстрілювати таких на місці.

З не меншою увагою окупанти контролю-

вали діяльність підприємств харчування. Головна причина полягала у прагненні уникнути епідемій, а, по-друге, мабуть, керувалась принципом – «голодна людина – зла людина», що зовсім не було потрібне новій владі. У наказі № 86 підкреслювалося: «Ст. 1. Всі власники підприємств, в яких виготовляються різні харчові продукти, зобов'язані вживати тільки свіжі продукти найкращої якості. Категорично забороняється примішувати до продуктів отруйні речовини з метою збільшити кількість продуктів чи надати їм кращу схоронність» [7]. Вимогою до власників ресторанів та їдалень було введення чергових обідів, що склалися з двох блюд і хліба, порції повинні були бути достатньо великими. Існувала цінова політика – блюда мали відпускатись з максимальним прибутком 30 відсотків.

Намагаючись позитивно вплинути на населення, румунська влада з самого початку, а згодом все активніше використовувала популістські кроки, рекламуючи свою політику соціальної допомоги населенню. Було оповіщено, що видаватиметься матеріальна допомога всім тим, хто отримував її за радянської влади, у такому ж обсязі. Виключалися лише персональні пенсії за революційні заслуги. У випадку смерті робітника чи службовця його родині обіцялася допомога у розмірі трьохмісячного окладу. Аналогічна грошова допомога для обзаведення господарством передбачалася також для працівників, які одружилися та надали довідку про вінчання у церкві. Заходи, які періодично окупанти здійснювали протягом 1942-1943 років були епізодичними та носили суто пропагандистський характер: так, у 1942 р. губернатором було нагороджено грошовими преміями чиновників і робітників промисловості «Трансністрії»: робітників по 1 тис. марок з правом обміну на леї, а чиновників по 50 тис. лей [8]. Наступного, 1943 року, усі чиновники, службовці та робітники установ і підприємств лісної дирекції «Трансністрії» одержали святкові винагороди – загалом їм було видано близько 88 тис. марок [9]. Але, як свідчать документи, це не мало масового характеру, а обіцянки влада почала реалізовувати лише на початку 1944 року – тобто, практично під канонаду радянської армії, яка наступала [10].

Незважаючи на те, що працювали і дорослі, і діти, поширювалась християнська благодійність, по всій території регіону у більшості родин панував голод. Однією з причин цього було те, що ще до окупації міста та його околиць, починаючи з 8 серпня, коли Одесу оголосили у

стані облоги, з міста розпочалося вивезення морем обладнання заводів, продуктів харчування (з 25 серпня у місті розпочала діяти карткова система постачання населення основними продуктами харчування: хлібом, м'ясом, жирами, крупами тощо). Те, що не встигли евакуювати, радянська влада намагалася знищити, тому вже у листопаді 1941 року багато одеських родин залишалось без продуктів. Батьки відправляли дітей до приміських селищ на пошуки картоплі, що залишилась на полях. Для багатьох підмерзла, м'яка, зморщена, солodka картопля стала найсмачнішою стравою.

Для родин, які зазнавали голод і поневіряння, існував так званий «кружковий збір» – благодійні заходи, для яких збиралися кошти на підтримку таких родин. Існувала благодійна «воєнна кухня», кухні при церквах і релігійних громадах, де роздавалися обіди для бідних і сиріт.

У культурно-освітній сфері румунська політика відрізнялася ідеологічними постулатами від нацистської та нова влада постійно підкреслювала свій гуманістичний підхід (якому не заважали масові страти мирного населення, пограбування!) та закликала до співробітництва і середній прошарок населення. В Одесі почала працювати зуболікарська школа, в якій нараховувалось 590 студентів і 37 осіб викладацького складу. Умовою вступу до школи була середня освіта та вік – не молодше 18 років. Студенти користувалися пільгами, які полягали у безкоштовному лікуванні у всіх поліклініках міста [11].

На початку 1942 р. в Одесі відкрився лицей при університеті [12]; у березні 1943 р. у будівлі колишньої Маріїнської жіночої гімназії прийняв 400 дітей теоретичний змішаний (вчилися і хлопці, і дівчата) російський лицей, в якому працювала їдальня. У ній 57 учнів, які більш за всіх потребували матеріальної допомоги, снідали безкоштовно [13].

Відкривалися приватні школи, в яких, як правило, вчилися румунські, німецькі, молдавські діти. Чітко простежується тенденція заохочення румуно-молдово- та німецькомовного населення, що свідчило про національну диференціацію. Відкривалися дитячі садки та школи, до яких запрошувалися у більшості діти вищеназваних національностей, абітурієнтам румунам і молдаванам надавалася перевага при вступі до університету в Одесі. За розпорядженням губернатора «Трансністрії» 237 студентів – румун і молдаван – звільнялися від плати за навчання [14], а місцевим чиновникам надавалася 50-відсоткова знижка кварти-

рної платні, платні за світло, воду та дрова [15].

Але усі кроки окупаційної влади щодо освітнього питання припинились у листопаді 1943 р., коли до піддирекції освіти надійшла службова записка директора дирекції культури про закриття у «Трансністрії» всіх шкіл. У ній зазначалося, що «...всі навчальні та середні школи у Трансністрії, крім румунських, закриваються до нових розпоряджень. Викладацький склад спрямувати у розпорядження районів і сіл для використання їх на адміністративній і господарській роботі» [16]. Яскравий доказ «гуманістичної» політики!

Одесити мали пристосовуватися і до нової мовної ситуації: румунська мова та культура витісняли російську на другорядні позиції, а про українську культуру взагалі не йшлося. У повідомленні муніципалітету, надрукованому у «Молві» за 13 березня 1943 р. наголошувалося, що різноманітні реклами, театральні афіші повинні мати тексти, надруковані румунською чи російською, розмір літер повинен бути одного розміру. Наказом № 1 від 22 грудня 1942 р. попереджалося: якщо російськомовний текст буде надрукований більшим шрифтом, ніж румунський – рекламу конфіскують, а типографів і художників буде віддано під суд.

Одночасно з гуманістичними гаслами, румуни не стіснялися підкреслювати свою зверхність над підкореним населенням. Так, наприклад, окупаційна адміністрація оприлюднила нововведення: румуни не мали права укладати шлюб з особами із місцевого російського населення; дозволялися шлюби державних чиновників із місцевими мешканцями тільки за умови, якщо останні доведуть своє румунське походження [17].

Серед перших заяв, які зробила румунська окупаційна влада в Одесі, було гасло про те, що люди, які залишилися в окупації, мають розуміти, що йде війна та розраховувати на рівне з румунами становище вони ще не можуть, співпраця може бути лише на ґрунті культури [18]. Але, культурна співпраця не дуже сприяла вирішенню життєво важливої задачі для мирного населення – вижити. В умовах війни соціальні можливості, самореалізація місцевого населення були обмежені законами окупаційної адміністрації, проте, можливості представників окупаційної системи були широкими, захищеними та витікали з визначеного ними ж «права окупанта».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Коваль М.В. Україна: 1939-1945: маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В.Коваль. – К.: Вища школа, 1995; Ко-

валь М.В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни в історичній долі воєнного та повоєнного покоління народу України / М.В. Коваль // Друга світова війна і Україна: матер. наук. конф., 27-28 квіт. 2006 р. – К.: НАН України, 1996; Стецкевич В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у період війни (червень 1941 – липень 1942 р.): історіографія проблеми / В. Стецкевич. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2009; Лисенко О.Є. Тематика Другої світової війни на сторінках «Українського історичного журналу»: історіографічна ретроспектива на суспільно-політичному тлі / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 119-142; Михайлуца М.І. Соціально-економічні аспекти буденного життя православного кліру в Трансністрії / М.І. Михайлуца // Сторінки воєнної історії України. – К., 2006. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 413-425; Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / М. Михайлуца. – Одеса: Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.

2. Заболотна Т. Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень-грудень 1941 р.) / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії України. – 2008. – Вип. 11. – С. 107-116; Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. У двох томах. – К.: Наукова думка, 2010.

3. Одесская газета. – 1941. – 2 ноября.
4. Молва. – 1943. – 26 февраля.
5. Бекерский В.И. Мир и война. – Т.2. – Одесса, 2007. – С. 36.
6. Держархів Одеської області (далі – ДАОО), ф.Р-2000, оп.3, спр.23, арк.15
7. ДАОО, ф.Р-7011, оп.1, спр.4, арк.136.
8. Молва. – 1943. – 10 января.
9. Там само.
10. Центральний держархів громадських об'єднань України, ф.1, оп.23, спр.917.
11. Бекерский В.И. Указ. раб. – С. 67.
12. Там само. – С. 82.
13. Молва. – 1943. – 13 марта.
14. ДАОО, ф.Р-7355, оп.1, спр.1, арк.87.
15. Там само, арк.24.
16. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945. Сб. документов и материалов. – Одесса: Маяк, 1970. – С. 170.
17. ДАОО, ф.Р-7355, оп.1, спр.1, арк.96.
18. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. – У 2-х т. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 423.

Дзинглюк Оксана *Процвітання чи виживання? (Соціальне становище мешканців м. Одеси у зоні окупації «Трансністрія» 1941-1944 рр.)*

У статті розглядаються внесені війною зміни у повсякденне життя людей та існування міського населення під час окупації 1941-1944 років, психологічні та фізичні випробування пересічних українців. На основі архівних джерел, спогадів очевидців, тогочасної російськомовної періодики проаналізовано соціальні можливості одеситів; розглянуто це маловивчені вітчизняними дослідниками проблеми працевлаштування як дорослих, так і неповнолітніх городян; заробітної платні, побуту, допомоги бідній частині населення, освітнього питання, дотримання правопорядку тощо.

Ключові слова: повсякденне життя, соціальні умови, окупаційний період, соціальна політика, способи виживання

Дзинглюк Оксана *Процветание или выживание? (Социальное положение жителей г. Одессы в зоне оккупации «Транснистрия» 1941-1944 гг.)*

В статье рассматриваются внесенные войной изменения в повседневную жизнь людей и существования городского населения во время оккупации 1941-1944 годов, психологические и физические испытания простых украинцев. В работе на основе архивных источников, воспоминаний очевидцев, русскоязычной периодики того времени проанализированы социальные возможности одесситов; рассмотрены еще малоизученные отечественными исследователями проблемы трудоустройства как взрослых, так и несовершеннолетних горожан; заработной платы, быта, помощи бедной части населения, вопросы образования, поддержания правопорядка и т.д.

Ключевые слова: повседневная жизнь, социальные условия, оккупационный период, социальная политика, способы выживания

Dzynhlyuk Oksana *Prosperity or survival? (Social situation of population of Odessa in the area of occupation «Transnistria» in 1941-1944)*

In the article considers the changes, which are encourage by war in every day lives and existence of local people during occupation in 1941-1944. In the article, which is based on archival sources, memories of eyewitnesses, time of the Russian-language period analyzed social opportunities of odessites, which is one of the main factors to create a rich historical picture of the time. In this paper, based on archival sources, eyewitnesses, the Russian-language periodicals of the time analyzed social opportunities Odessites; yet little-discussed problem of employment of domestic researchers both adults and young citizens; pays, everyday life, help for poor people, education, law enforcement etc.

Keywords: daily life, social conditions, occupation period, social policy, survival way

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 19.04.2016 р.